

Еволюція земельних відносин у контексті історичного досвіду, локальних і глобальних викликів сьогодення*

Історія земельних відносин України переконливо доводить, що нерівність доступу до земель сільськогосподарського призначення завжди перебувала в епіцентрі конфлікту інтересів між великими землевласниками та малими селянськими господарствами. Оскільки за різних суспільно-політичних формацій відбувалася концентрація земель на одному полюсі й обезземелення селян на іншому, то час від часу справедливість відновлювалася збройними класовими протистояннями. Але вже за інших соціально-економічних умов і технологічних зрушень. Своєрідний перепочинок мав місце лише в період монополії державної власності на всі землі та закріплення їх у безстрокове користування за колгоспами і радгоспами й надання у довічне спадкове володіння домогосподарствам.

У результаті банкрутства соціалістичної системи відбулося паювання майнових комплексів колективних господарств серед селян і перетворення приватизованих земельних ділянок на об'єкт купівлі-продажу. Половинчасті реформи, некомпетентність органів державного управління і заполітизованість цього питання за останні два десятиліття призвели до загострення конкурентної боротьби за земельні ресурси між агрохолдинговими компаніями, іншими місцевими й міжнародними шукачами земельної ренти та господарствами фермерського типу і середніми за розмірами підприємствами. Поширеними стали тіньові земельні оборудки й відверте рейдерство.

У рецензованій праці йдеться про те, що коріння нинішніх суспільних відносин у земельних питаннях сягають у XVII-XVIII ст., тобто періоду феодалізму. В основі невдалих земельних трансформацій, здійснених на теренах сучасної України як еволюційним шляхом, так і революційно-репресивними заходами упокорення заможних селян, вважається невідповідність земельних відносин рівню та характеру розвитку продуктивних сил аграрного сектору. На думку авторів, ця

закономірність з позиції класичної політекономічної науки дотримувалася лише в період становлення капіталізму в царській Росії, зокрема, скасуванням кріпосного ладу й реформуванням общинного землеволодіння з метою масового створення міцних фермерських господарств із приватною формою власності на земельні ділянки, інші фактори сільськогосподарського виробництва та його результати. У подальшому, із запровадженням колгоспно-радгоспної системи, яка по суті скопіювала общинний азійський тип земельних відносин, ця закономірність свідомо ігнорувалася, оскільки комуністична ідеологія взяла верх над економічною доцільністю. Через це людський, природний і економічний потенціал аграрного сектору, незважаючи на можливості кількох промислових і зелених революцій, упродовж тривалого періоду і дотепер залишається нереалізованим. Так зване ресурсне прокляття поки що не стало благом для народу України.

Дослідження зосереджує увагу читача на селянських повстанських рухах за земельні права в умовах колоніальної залежності України, що мали місце в період 1921-1923 і 1929-1931 рр. Нині істориками вже визнано, що за своїм характером, масовістю і політичними вимогами збройна боротьба нерідко переростала у національно-визвольні змагання проти московської агресії і «російського брошуркового соціалізму» та ідеології «здекласованого селянства», підтримуваної місцевою інтелігенцією (за В. Липинським). У праці висвітлено особливості аграрних трансформацій на західноукраїнських землях, які перебували у складі різних імперій, та масовий рішучий спротив, який чинився колоніальній політиці обезземелення українських селян.

Економіко-історичний аналіз земельних відносин здійснено в контексті паліативних підходів до зміни форм і методів державної аграрної політики, ініційованої М.С. Хрущовим, О.М. Косигінім і М.С. Горбачовим. У фокусі особливої уваги авторів перебувають аграрні реформи у кризовий трансформаційний період переходу від централізованого-планової до ринкової економіки в умовах незалежної України.

* Ходаківська О. В., Могилянський О. М. Селянське питання - від общинного землеволодіння до експансії агрохолдингів : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 184 с.

Полемічним характером у монографії відзначаються розділи, де розглядаються передумови становлення агрохолдингів, аналізується короткостроковий позитивний ефект від їхніх інвестицій та довготривалі системні негативні наслідки земельної експансії великого капіталу. За останні десятиліття це проявилось структурними перекосами аграрної сфери, нехтуванням основних засад збалансованого сільського розвитку, деградацією людського і соціального капіталу тощо. Піддано конструктивній критиці неоліберальні проєкти нинішніх «реформаторів» щодо запуску латифундистської моделі ринку земель, яка нібито сприятиме додатковому наповненню бюджетів усіх рівнів, інвестиційному буму, приросту ВВП, створенню нових робочих місць у сільській місцевості та інших благ.

Логічно, що завершуючи дослідження, автори пропонують свої дороговкази завершення земельної реформи та програмні завдання державної політики стосовно поетапного запровадження національно спрямованої і прийнятої суспільством і селянами моделі земельних відносин, зокрема щодо відкриття можливостей для ренесансу сімейних фермерських господарств.

Видання, як можна справедливо стверджувати, на вістрі часу і подій, що розгортаються сьогодні в Україні. Особливої гостроти й затребуваності воно набуває через прагнення нинішньої влади продати конфліктогенну олігархічну модель «земельного дерибану», яка не сприймається більшістю селян, неурядовими профільними і галузевими організаціями, профспілками, патріотичними рухами та суспільством в цілому. Поспішність і непередуманість стрижневої для нашої держави реформи викличе, крім внутрішніх ризиків, нині приховувані зовнішні шоки. Як зазначається, вони полягають у тому, що внаслідок неконтрольованої фінансизації глобальної економіки заінтересованість до українських земель проявляють не лише місцеві олігархи, а також міжнародні транснаціональні компанії, зарубіжні суверенні інституції добробуту, пенсійні, інвестиційні, хеджеві фонди та інші розпорядники спекулятивного капіталу.

На думку авторів, неоліберальна модель запуску обігу прав на земельні ділянки відкриває шлях для запуску вже відпрацьованої на третій країнах технології сучасного неокolonіалізму, що назавжди стане вироком для України як сировинної зони. Це у свою чергу підніме вже не хвилю, а цунамі трудової еміграції сільського населення та надмірну урбанізацію, загострить демографічну й екологічну кризи, прискорить темпи зникнення поселенської мережі в сільській місцевості. У загальному підсумку обезземелення селян, Україна може втратити адміністративний контроль над прикордонними депресивними сільськими територіями.

У рецензованій праці представлено багато авторських суджень щодо окремих неоднозначних історичних подій і постатей, процесів і явищ в аграрній сфері, здійснена своєрідна проєкція уроків минулого на теперішній стан земельних відносин. Це, на нашу думку, одночасно є позитивним результатом дослідження і його вразливою стороною. Оскільки можна припустити, що далеко не всі поділяють запропоновані авторами механізми справедливого вирішення селянського питання. Проте дискусійність окремих концептуальних положень здатна викликати природне бажання ознайомитися з текстом монографії. Звідси можна стверджувати, що ця праця підштовхує до переосмислення власних уроків земельних реформ для уникнення спокуси знову наступити на ті ж граблі. Адаже лише так можемо забезпечити появу манкуртів та яничар «на нашій не своїй землі...», наслідок якої передбачуваний - неминучий перезапущ земельних відносин, проте вже з іншими учасниками й непорівнянно більшими втратами для України. Історія цього підтвердження.

Видання спрямоване насамперед до молодішої генерації управлінців усіх рівнів - від центральних органів влади до керівників ОТГ, яка ще опановує складну науку регулювання земельних відносин. Як практичний посібник, воно буде корисним студентам вузів аграрного профілю та всім, кому не байдуже історична спадщина і майбутнє українського селянства та держави в цілому.

**М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН**

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony str., Kyiv)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

* * *